

Айтбаев А. М. *

заң ғылымдарының магистрі,
ҚР «Инженерлік шешімдерді өндірушілер мен
жеткізушілер одағы»
ЗТБ Басқарма төрағасының орынбасары
Астана, Қазақстан
e-mail: aitbayevaset90@gmail.com

Пак В. Л.

құқықтану және экономика бакалавры,
ӘСЖҚТАЖД
Әлеуметтік сала басқармасының басшысы,
Астана, Қазақстан
e-mail: v.pak@esep.gov.kz

ҚҰМАР ОЙЫН БИЗНЕСІН РЕТТЕУДІҢ ЖӘНЕ ЛУДОМАНИЯҒА ҚАРСЫ ТҰРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ: АНАЛИТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа. Мақалада АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Швеция және Литва үлгісінде құмар ойындарын реттеу және лудоманияның алдын алу жөніндегі халықаралық тәжірибені кешенді талдаудың нәтижелері ұсынылған. Құқықтық тетіктерді, қаржылық және салықтық құралдарды, өзін-өзі шектеу жүйелерін, жарнаманы реттеу нормаларын, жас шектеулерін, осал топтарды қорғау шараларын және цифрлық мониторингті салыстырмалы талдау негізінде реттеудің эволюциясы – тыйым салушы саясаттан тәуекелге бағдарланған және әлеуметтік жауапты модельдерге қарай беталысы анықталды.

Зерттеуде ұлттық мониторинг жүйелері, құмар ойынға тәуелділікті клиникалық ауру ретінде тану, профилактика мен емдеу шаралары, сондай-ақ цифрлық гемблингті реттеу мәселелеріне ерекше назар аударылады. Халықтың құмар ойындарға қызығушылығы, белсенді ойыншылар саны, жылдық шығындар көлемі және тәуелділік деңгейлері бойынша халықаралық рейтингтер ұсынылып, индустрияның дамуы мен әлеуметтік тәуекелдердің ауқымы салыстырылады.

Шетелдік тәжірибе негізінде Қазақстан үшін алты негізгі бағыт ұсынылады: бірыңғай ұлттық реттеуші құру, өзін-өзі шектеу жүйесін енгізу, салық саясатын жаңғырту, заңсыз онлайн-платформаларға қарсы халықаралық ынтымақтастық, «жауапты ойын» тетіктерін дамыту және қадағаланатын онлайн-сегментті қалыптастыру.

Зерттеу нәтижелері құмар ойындар нарығын тиімді реттеу экономикалық ынталандыру, цифрлық бақылау, ведомствоаралық үйлестіру және халықты лудоманиядан қорғау шараларының үйлесімділігі арқылы ғана мүмкін екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: ойын бизнесі, лудомания, мемлекеттік реттеу, халықаралық тәжірибе, құмар ойындар, ойын тәуелділігінің профилактикасы, әлеуметтік тәуекелдер.

КІРІСПЕ

Зерттеу жұмысының өзектілігі Қазақстан Республикасының құмар ойын бизнесі саласында болып жатқан және экономикалық процестердің жедел цифрландырылуынан туындаған кешенді трансформациялармен анықталады. Бұрын негізінен дәстүрлі жерүсті нысандары форматында жұмыс істеген ойын секторы соңғы жылдары онлайн және мобильді платформаларға тұрақты түрде ауысып жатқанын көрсетіп отыр, бұл оның құрылымын, жұмыс істеу механизмдерін және әлеуметтік ықпал ауқымын сапалы өзгертуге әкеледі. Цифрлық ойын ортасының кеңеюі жағдайында лудоманияның таралуы, жастардың тартуы, үй шаруашылықтарының несиелік қарызының өсуі және заңсыз экономикалық белсенділіктің жаңа арналарының қалыптасу қаупі айтарлықтай артады.

Бұл ретте, қолданыстағы мемлекеттік реттеу және бақылау жүйесі бірқатар институционалдық шектеулерге тап болады: сенімді статистикалық деректердің шектеулігі, ақпараттық жүйелердің жеткіліксіз интеграциясы, ведомстволар арасындағы әлсіз үйлестіру және ұлттық юрисдикциядан тыс жұмыс істеуін жалғастырып жатқан офшорлық сегменттің жоғары үлес салмағы. Аталған факторлар мемлекеттік басқару міндеттерін, соның ішінде салық

түсімдерінің толықтығын бағалауды, мінез-құлық тәуекелдеріне мониторинг жүргізуді және ойын тәуелділігінің алдын алу іс-шараларын жүргізуді қиындатады.

Халықаралық тәжірибеде құмар ойын бизнесі реттеудің екі жақты объектісі ретінде қарастырылады: бір жағынан – фискалдық түсімдер мен экономикалық белсенділіктің көзі ретінде, екінші жағынан – қорғау және алдын алу тетіктерін талап ететін әлеуметтік осалдығы жоғары сектор ретінде. Реттеу жүйесі дамыған елдер (АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Швеция, Литва) құқықтық құралдарды, цифрлық мониторингті, өзін-өзі шеттету бағдарламаларын, жарнаманы шектеуді, жас шектеулерін және ойын тәуелділігінің алдын алу мен емдеудің институттандырылған шараларын біріктіруге негізделген кешенді қадағалау модельдерін қалыптастырады.

Қазақстан үшін қарастырылып отырған мәселенің маңыздылығы нарықтың жоғары концентрациясымен, онлайн-сегменттің жылдам өсуімен және заңсыз офшорлық операторлардың тұрақты жұмыс істеуімен күшейе түсуде, бұл салық базасының ішінара жоғалуына және мемлекеттік ықпал етудің нәтижелілігінің төмендеуіне әкеледі. Заңсыз құмар ойын бизнесіне және лудоманияға қарсы тұру жөніндегі Кешенді жоспарды енгізу және Бірыңғай есепке алу жүйесін дамыту маңызды қадамдар болып табылады, алайда құрылымдық тапшылықтар сақталуда: деректердің жеткіліксіз егжей-тегжейлі болуы, өзін-өзі шеттетудің ұлттық жүйесінің болмауы, жиынтық әлеуметтік залалдың жеткіліксіз бағалануы және ведомствоаралық мониторинг тетіктерінің шектеулі тиімділігі.

Зерттеу жұмысының ғылыми маңыздылығы құмар ойын бизнесін ISSAI 3000/3100 халықаралық стандарттарына сәйкес тиімділікті мемлекеттік аудиттеу объектісі ретінде қарастыруда. Мұндай тәсіл фискалдық нәтижелерді ғана емес, сонымен қатар реттеу шараларының әлеуметтік тұрақтылыққа, демографиялық көрсеткіштерге, мінез-құлық тәуекелдеріне және мемлекеттік басқару сапасына әсерін бағалауды болжайды. Халықаралық тәжірибені талдау тиімділік аудиті құралдарын ойын секторын реттеу саясатына жүйелі түрде қосу операторлар қызметінің ашықтығын арттырудың, заңсыз нарық ауқымын төмендетудің және ойын тәуелділігінің алдын алуды жақсартудың қажетті шарты болып табылатынын көрсетеді.

Зерттеу жұмысының мақсаты құмар ойын бизнесін реттеудің халықаралық модельдеріне және лудоманияға қарсы тұру шараларына салыстырмалы талдау жүргізу, оларды Қазақстан Республикасының жағдайларына бейімдеу мүмкіндіктерін анықтау және мемлекеттік реттеу мен тиімділікті мемлекеттік аудиттеудің ұлттық жүйесін жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды қалыптастыру болып табылады.

ӘДЕБИЕТ ШОЛУЫ

Құмар ойын бизнесі және лудомания бойынша заманауи ғылыми әдебиеттер бірнеше пәндердің тоғысуында қалыптасады – психиатрия және клиникалық психология, экономика, социология, құқық және мемлекеттік басқару. Халықаралық зерттеулерде лудомания халықаралық аурулар жіктемесіне енгізілген және депрессиямен, суицидтік мінез-құлықпен, психобелсенді заттарды теріс пайдаланумен және әлеуметтік оқшауланумен тығыз байланысты мінез-құлық тәуелділігінің дербес нысаны ретінде басым.

Ең маңызды жұмыстардың ішінде интернет-гемблингті реттеуге арналған М.К. Спэрроудың (2019) зерттеулері, мінез-құлық аудиті саласындағы Behavioural Insights Team (2021) жарияланымдары, сондай-ақ құмар ойындардың таралуының мемлекеттік және корпоративтік аудит сапасына әсерін көрсететін W. Thompson, M. Abbott, R. Volberg (2020) эмпирикалық зерттеулері ерекшеленеді. Бұл дереккөздер құмар ойын бизнесін дамытудың фискалдық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік салдарын бағалау үшін әдіснамалық базаны құруға мүмкіндік береді [1,2,3].

Отандық ғылыми ортада бұл проблематика да көрініс табады. Диссертациялық зерттеулердің ішінде заңсыз құмар ойын бизнесімен күресудің құқықтық аспектілеріне арналған жұмытқарды (Р.А. Севостьянов, 2018; О.П. Науменко, 2020) атап өткен жөн, онда құқық қолдану тетіктері мен бақылау тәжірибелері егжей-тегжейлі талданады. Қатарлас бағыттарда экономикалық және туристік аспектілер зерттелуде, оның ішінде А. Есиловтың (2023) құмар

ойын бизнесінің Қазақстанның туристік әлеуетін қалыптастырудағы рөлі қарастырылған зерттеуі бар [4,5,6].

Мемлекеттік органдар мен қоғамдық қорлардың тапсырысы бойынша жүргізілген әлеуметтік зерттеулер маңызды элементке айналды. Мәселен, 6 мыңға жуық респондентті қамтыған BRIF Research Group және Qalam қорының республикалық зерттеуі (2022) жастардың құмар ойындарға жоғары деңгейде тартылғанын, спорттық бәс тігулердің басымдығын және тәуелділік тәуекелдері туралы хабардарлықтың төмендігін анықтады. Бұл көріністі «Феномен лудомании в Казахстане» (2024) атты Esbol Qorы қорының зерттеуі толықтырады, ол тәуелділіктің отбасылық қарым-қатынастарға және борыш жүктемесіне тигізетін жойқын әсерін көрсетті. Тиімділік аудиті үшін бұл материалдар ерекше құндылыққа ие, өйткені олар реттеу статистикасын нақты әлеуметтік салдарлармен байланыстыруға мүмкіндік береді [7,8].

Қазақстандық авторлардың ғылыми жарияланымдарында да саланың негізгі проблемалары баяндалады. А.Е. Жатқанбаева, С.К. Атаханова және К.Т. Райымбергенова (2021) жұмыстары лудоманияның алдын алу туралы заңнаманы талдауға және оны іске асырудағы әлсіз тұстарын анықтауға арналған. Б. Таубаев (2022) құмар ойындар жарнамасын құқықтық реттеуді қарастырады, ал басқа зерттеулер цифрлық дәуірдің криминологиялық сын-қатерлерін (2020) атап көрсетеді [9-11].

Талдаудың жеке тақырыбы ойын индустриясының екі жақты сипаты болып табылады: бір жағынан, ол бюджеттің маңызды кірістерін қалыптастырады, екінші жағынан – қарыз проблемаларымен, тәуелділікпен және көлеңкелі айналымның өсуімен байланысты әлеуметтік шығындарды тудырады [12-14].

Ү. Jin және т.б. (2024) Қытай материалдары бойынша жұмысында лотерея қатысушылары арасында эмоционалды реттеу, отбасылық қарым-қатынастар және ойын тәуелділігі қаупі арасындағы өзара байланыстар талданған. G. Aonso-Diego және авторластарының (2024) еуропалық кластерлік талдауы тәуекел деңгейлері бойынша ойыншылардың типологиясын анықтады, бұл алдын алу шараларын сегменттеу және аудиторлық іріктеулерді қалыптастыру үшін маңызды [15,16].

АҚШ гемблингтің экономикалық және әлеуметтік салдарларын зерттеу саласында көшбасшы болып қала береді: L.C. Girard және т.б. (2023) жұмысы табыстың төмен деңгейі тәуелділіктің даму ықтималдығын статистикалық тұрғыдан арттыратынын көрсетті, бұл мәселенің әлеуметтік-стратификациялық сипаты туралы тезисті растайды. Еуропалық контексте E. Soares-Mantere (2025) шолуы маңызды дереккөз болды, онда интернет-тәжірибелер және құмар ойындарға тартудың онлайн нысандары, оның ішінде жастар сегменттері зерттеледі [18,19].

Осылайша, ғылыми әдебиетті талдау құмар ойындардың клиникалық, әлеуметтік және экономикалық аспектілері бойынша дамыған халықаралық зерттеу базасының болуына, сондай-ақ ойын қызметінің салдарын бағалау бойынша жоғары аудит органдарының жинақталған тәжірибесіне қарамастан, Қазақстанда осы саладағы мемлекеттік саясаттың тиімділік аудитіне бағытталған жұмыстардың тапшылығы сақталатынын көрсетеді. Бұл пәнаралық тәсілдің, медициналық, әлеуметтік және экономикалық зерттеулер нәтижелерін мемлекеттік аудит әдіснамасына интеграциялаудың және құмар ойын бизнесін реттеудің фискалдық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік нәтижелерін бағалауға мүмкіндік беретін индикаторларды әзірлеудің қажеттілігін алдын ала анықтайды.

ӘДІСТЕР

Зерттеу жұмысының әдіснамасы оның аналитикалық бағыттылығымен анықталады және құмар ойын бизнесін реттеудің халықаралық тәжірибесін және лудоманияға қарсы тұру шараларын зерделеу үшін дәйекті түрде қолданылатын әдістер кешеніне сүйенеді. Зерттеу АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Швеция және Литва мемлекеттерін реттеу модельдері арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтауға, сондай-ақ оларды Қазақстан үшін бейімдеу мүмкіндіктерін айқындауға мүмкіндік беретін салыстырмалы талдау логикасында құрылған.

Негізгі әдіснамалық құрал *салыстырмалы-елтану талдауы* болып табылады, ол жас шектеулерін, салықтық модельдерді, өзін-өзі шеттету жүйелерін, тәуелділіктің алдын алуды қаржыландыру тетіктерін, цифрлық мониторинг жүйелерін және әлеуметтік қорғау шараларын салыстыру үшін қолданылады. Кестелерде ұсынылған деректер мен зерттеу нәтижелері негізінде негізгі критерийлер бойынша реттеудің *жіктелуі* жүргізілді: нормалардың қатаңдығы, ұлттық бақылау платформаларының болуы, жарнаманы шектеу, осал топтарды қорғау деңгейі және цифрландыру деңгейі.

Жұмыста жекелеген елдердегі құқықтық конструкцияларды, реттеушілердің өкілеттіктерін және лицензиялау ерекшеліктерін салыстыруға мүмкіндік беретін *нормативтік-құқықтық талдау* пайдаланылды. Бұл мамандандырылған реттеуші органдарды, өзін-өзі шеттетудің ұлттық тізілімдерін және транзакцияларды басқарудың цифрлық платформаларын қоса алғанда, табысты қадағалау жүйелерінің жалпы құрылымдық элементтерін бөліп көрсету мүмкіндігін қамтамасыз етті.

Зерттеуге енгізілген халықаралық рейтингтерге: құмар ойындарға деген қызығушылық деңгейі, ойыншылар саны, жылдық шығындар көлемі және ойын тәуелділігінің таралуы бойынша *контент-талдау* маңызды рөл атқарды. Бұл тәсіл индустрияның даму деңгейін және әлеуметтік тәуекелдердің ауқымын жаһандық контексте бағалауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің жекелеген элементтері нарық ауқымы, реттеу шаралары және ойын тәуелділігінің таралу деңгейі арасындағы өзара байланысты орнатуға мүмкіндік берген *факторлық-талдамалық тәсілге* негізделген. Әртүрлі дереккөздердің деректерін пайдалану жас шектеулерінің, жарнамалық тыйымдардың, қаржылық тетіктердің және цифрлық қадағалаудың реттеу тиімділігіне әсерін көп деңгейлі түсінуді қамтамасыз етті.

Көрсетілген әдістерді кешенді үйлестіру Қазақстан үшін өзекті халықаралық тәжірибенің негізгі элементтерін анықтауға және бейімдеу бағыттарын негіздеуге мүмкіндік берді: ұлттық реттеушіні құру, өзін-өзі шеттету жүйелерін енгізу, салық саясатын жаңғырту, офшорлық сегментпен күрес, жауапты гемблингті дамыту және онлайн-секторды реттеу.

НӘТИЖЕЛЕР

Бұл зерттеуде АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Швеция және Литва елдеріндегі құмар ойын бизнесін реттеу жүйелеріне кешенді талдау жүргізілді және олардың тәжірибесін Қазақстанда ойын секторын реттеу саясатын жетілдіру бөлігінде бейімдеу бойынша тиісті қорытындылар ұсынылды.

Жалпы, біз қарастырған мемлекеттер экономикалық пайда мен әлеуметтік жауапкершілік арасындағы теңгерімді сақтай отырып, құмар ойындарды бақылауға әртүрлі тәсілдерді көрсетеді. Бұл жүйелердің әрқайсысы тыйым салу саясатынан ойыншыларды қорғауға және ойын тәуелділігімен күресуге баса назар аудара отырып, анағұрлым сараланған реттеуге қарай эволюцияны көрсететінін ерекше атап өткен жөн.

Қарастырылған елдердегі құмар ойын бизнесін реттеу және лудоманияға қарсы тұру модельдерін көрнекі түрде салыстыру үшін олардың негізгі сипаттамаларын кестелік нысанда келтіреміз (1-кесте).

1-кесте. Құмар ойын бизнесін реттеу саласындағы елдерді салыстырмалы талдау өлшемшарттары

№	Өлшемшарт	АҚШ	Ұлыбритания	Франция	Швеция	Литва
1	Жас шектеулері (жасы)	21	18	18	18	21
2	Өзін-өзі шеттету жүйесі	Әр штатта өзінің жеке бағдарламасы бар	Онлайн-құмар ойындардың барлық операторлары үшін міндетті GAMSTOP ұлттық цифрлық платформасы	Мемлекеттік орталық IVJ базасы	Ұлттық цифрлық Spelpaus.se жүйесі	Ұлттық NSAS жүйесі

№	Өлшемшарт	АҚШ	Ұлыбритания	Франция	Швеция	Литва
3	Лудоманиямен күресті қаржыландыру (жылына)	\$2-10 млн штатқа – емдеу, жедел желі, алдын алу, зерттеулер	£110-150 млн – NHS-емдеу, GambleAware, GAMSTOP, алдын алу	€45-55 млн – CSAPA-емдеу, алдын алу, IVJ, зерттеулер	€13-20 млн – Stödlinjen, Spelpaus, мемлекеттік емдеу, мониторинг	€6-8 млн – NTAKD-бағдарламалары, NSAS, емдеу, зерттеулер
4	Жарнаманы реттеу	Рұқсат етілген, бірақ ескертулермен: “Gambling problem? Call 1-800-GAMBLER”; көмелетке толмағандар үшін жарнамаға тыйым салу; Нью-Йорк, Пенсильвания, Нью-Джерси енгізді: – спорттық матчтар кезіндегі жарнама лимиттері; – студенттік командаларды пайдалануға тыйым салу; – бонустарды бақылау («тәуекелсіз бәс»)	<18 үшін жарнамаға толық тыйым салу; инфлюенсерлер мен спортшыларға тыйым салу (ACA 2022 қағидасы); бонустарды шектеу; міндетті ескертулер “18+ / BeGambleAware / GAMSTOP”; көмелетке толмағандар аудиториясының <25% болғанда көрсетуге тыйым салу; “whistle-to-whistle ban” (спорттық матчтар кезінде тыйым салу); өзін-өзі шеттеткендерді маркетингтен автоматты түрде алып тастау.	ANJ операторлардың жарнама стратегиясын бекітеді; жас ерекшеліктерін бақылау; промокодтарға тыйым салу; осал топтарға таргет жүргізуге тыйым салу; тәуекелдер туралы міндетті ескерту; ойынды табыс көзі ретінде көрсетуге тыйым салу.	Рұқсат етілген, бірақ ескертулермен: “18+”, “Spelpaus.se”, “Stödlinjen” (швед көмек желісі); «тегін ойындар», бірінші депозиттен тыс «бонустар» жарнамасына толық тыйым салу; пайдаланушының айқын келісімінсіз SMS- және email-таратуға тыйым салу	Жарнамаға онлайн-да, офлайн-кеңістікте де толық тыйым салынған ерекшелік: қызмет көрсету нүктелерінің қасбеттеріндегі бренд туралы ақпарат (ойнауға шақырусыз) және лицензияланған оператор туралы «бейтарап ақпарат».
5	Айыппұлдар	Штатқа байланысты \$10 000-нан \$250 000-ға дейін; жеке шаралар қолданылуы мүмкін – жарнамаға тыйым салу, спорттық лигалармен келісімдерді бұзу, лицензияны шектеу	£100 000 – бірнеше миллионға дейін; UKGC/ASA санкциялары; лицензияны тоқтата тұру, доменді бұғаттауы мүмкін	ANJ ережелерін бұзғаны үшін €200 000 дейін; жастарға таргеттеу үшін күшейтілген санкциялар; жарнамалық науқанды тоқтата тұруы мүмкін	Spelinspektionen әкімшілік айыппұлдары – 100 млн SEK дейін; өрескел бұзушылықтар кезінде – лицензияны кері қайтарып алу	Жарнама және бонустар үшін €25 000 дейін; қайталанған бұзушылықтар – қызметті уақытша шектеу; NTAKD қатаң бақылауы
6	Осал топтар үшін арнайы шаралар	Жастарға және студенттік командаларға жарнама көрсетуге тыйым салу (NY, NJ, PA); осал ойыншылар үшін жарнаманы толық бұғаттаумен Self-exclusion	Қаржылық осалдықты тексеру (affordability check); GAMSTOP-тағы тұлғаларға жарнама мен маркетингті бұғаттау; тәуекел тобындағы клиенттер үшін банктік транзакцияларды бұғаттау	Осал топтарға және жастарға таргеттеуге тыйым салу; тәуекелді ойын бонустарына шектеулер	Spelpaus жүйесіндегі ойыншылар үшін жарнаманы толық бұғаттау; BankID-тексеру (көмелетке толмағандарды қорғау); тәуекел топтары үшін депозиттер мен ойын уақытының лимиттері	Жарнамаға толық тыйым салу, бұл жастар мен осал топтарды құмар ойындардан қорғайды

№	Өлшемшарт	АҚШ	Ұлыбритания	Франция	Швеция	Литва
7	Мониторинг жүйесі	Орталықтандырылмаған штаттық жүйелер; транзакциялар мен шағымдарды мониторинг жүргізу; self-exclusion жеке базалары; бірыңғай федералдық платформа жоқ	UKGC орталықтандырылған мониторингі; операторлық деректерді міндетті түрде беру; тәуекелді транзакцияларды бақылау; GAMSTOP-пен интеграция	ANJ бірыңғай бақылау жүйесі; операторлардың міндетті есептері; жарнамалық науқандар мен IVJ базасына мониторинг жүргізу	Spelinspektionen цифрлық мониторингі; BankID және Spelpaus арқылы автоматты тексеру; бәс тігулер мен депозиттерді онлайн-бақылау	Мемлекеттік NSAS тізілімі; деректерді міндетті түрде беру; Gaming Authority операторлары мен жарнамалық белсенділігін бақылау
8	Лудоманияны ауру деп тану	2013 ж. - DSM-5-те «Gambling Disorder» ретінде ресми танылу, аддиктивті бұзылулар тобына жатқызылған	2013 ж. - DSM-5 шыққаннан кейін, NHS Gambling Disorder-ді емделетін мінез-құлық тәуелділіктеріне ресми түрде жатқызады; 2019 жылдан бастап мемлекеттік клиникаларға енгізілген	2014 ж. - ұлттық денсаулық сақтау жүйесіне тәуелділік (addiction com-portementale) ретінде енгізу; 2015 жылдан бастап CSAPA ресми емдеу көрсетеді	2013 ж. - DSM-5 жіктемесі негізінде психикалық бұзылу ретінде танылған; 2018 жылдан бастап мемлекеттік қоғамдық денсаулық бағдарламасына енгізілген	2017 ж. - NTAKD реформасы шеңберінде тәуелділік нысанын ресми тану; 2018 жылдан бастап алдын алу және емдеудің мемлекеттік бағдарламасы жұмыс істейді
9	Несиелік операцияларға тыйым салу	Штаттар бойынша реттеледі: бірқатар штаттарда банктер несиелік карталары бойынша транзакцияларды бұғаттайды; казино ойыншыларына несиелік беруге тыйым салынады; кейбір штаттар жерүсті казиноларында несиелік желілеріне рұқсат береді (Невада)	Құмар ойындар үшін несиелік карталарын пайдалануға толық тыйым салу (2020 жылдан бастап); несиелер мен овердрафттарды шектеу; банктер MCC-кодтарды бұғаттайды	Құмар ойындарға қатысу үшін несиелер мен қарыз қаражатын пайдалануға тыйым салу; операторларға несиелік өнімдер ұсынуға немесе қарызға ойнауды ынталандыруға тыйым салынады	Операторлардың ойыншыларға несиелік беруіне қатаң тыйым салу; бірқатар операторларда несиелік карталарын қабылдауға тыйым салынған; «орташа жарнама» туралы заңнамамен бонустар мен қарыздарға тыйым салынған	Несиелерге, қарыздарға, қарызға ойнауға тыйым салынады; несиелік карталарын пайдалануға тыйым салу; операторларға қаржылық ынталандырулар немесе төлемдерді кейінге қалдыру ұсынуға тыйым салынған

Ескерту: [20-33] дереккөздері негізінде автор құрастырған

АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Швеция және Литвадағы құмар ойын бизнесін реттеуді салыстырмалы талдау осы сезімтал салаға деген тәсілдердің әртүрлілігін көрсетеді. Бұл ретте, табысты реттеу моделінің жалпы элементтерін бөліп көрсетуге болады:

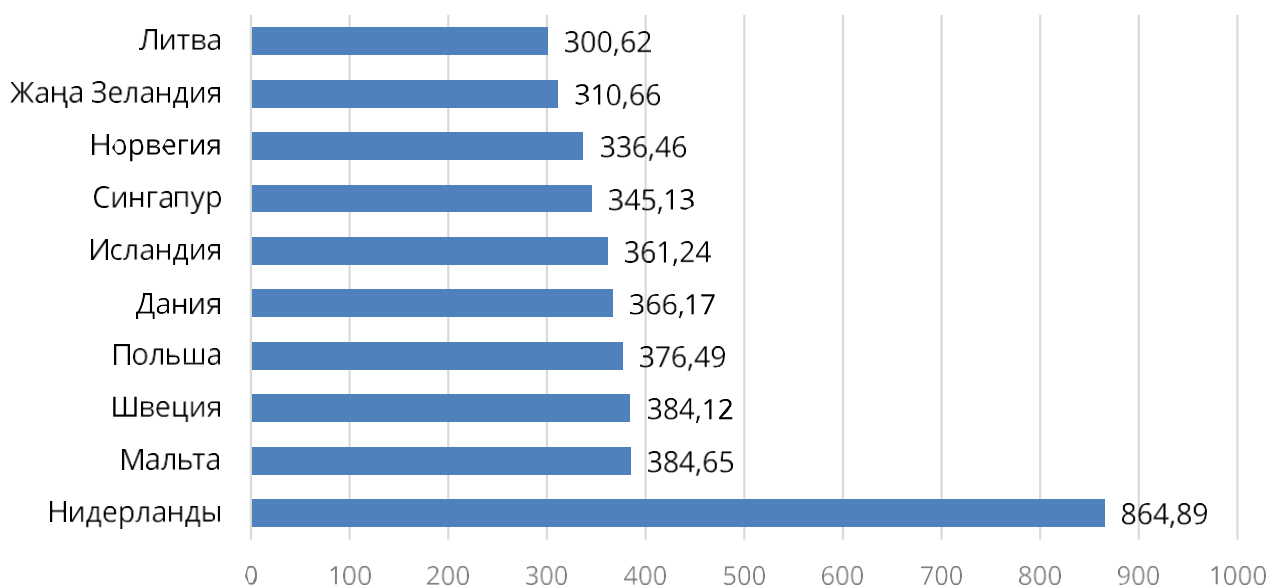
1. Экономикалық мүдделерді де, қоғамдық денсаулық мәселелерін де ескеретін кешенді тәсіл.
 2. Өзін-өзі шеттетудің тиімді тетіктерін және ойыншыларды қорғаудың басқа да құралдарын дамыту.
 3. Реттеудің тиімділігін арттыру үшін цифрлық технологияларды пайдалану.
 4. Байланысты тәуекелдерге байланысты құмар ойындардың әртүрлі нысандарына сараланған тәсіл.
 5. Ойын тәуелділігін зерттеуді, алдын алуды және емдеуді мақсатты қаржыландыру.
- Құмар ойын бизнесі саласында жұмыс істейтін кәсіпкерлер үшін заңды бизнес жүргізу мүмкіндіктерін сақтай отырып, ойыншыларды қорғау және лудоманияға қарсы тұру саласындағы талаптарды қатаңдату үрдісін ескеру маңызды. Қарастырылған елдердің тәжірибесі ең табысты модельдер әлеуметтік тәуекелдерді барынша азайта отырып, жауапты бизнес үшін болжамды орта құратын нақты құқықтық негіздерді реттеудің инновациялық тәсілдерімен үйлестіретінін көрсетеді.

Халықаралық рейтингтер: ойын индустриясының дамуын және лудоманияның таралуын көрнекі ету үшін әртүрлі елдердегі ойын индустриясының дамуын да, проблемалық гемблингтің (лудоманияның) таралуын да көрсететін кейбір халықаралық рейтингтерді қарастыру ұсынылады. Бұл рейтингтер әртүрлі әдіснамалар бойынша жасалады және осы құбылыстың әртүрлі аспектілерін көрсетеді.

Іздеу белсенділігі бойынша рейтинг:

Casino Deps сарапшылары жүргізген зерттеуге сәйкес, елдерді 100 000 тұрғынға шаққандағы орташа айлық іздеу сұрауларының саны негізінде құмар ойындарға деген қызығушылық бойынша саралауға болады. Бұл тәсіл халықтың гемблингке деген қызығушылық деңгейін көрсетеді. Рейтингте Нидерланды көшбасшы болып табылады **(1-сурет)** [34].

1-сурет. Құмар ойындарға деген қызығушылық бойынша рейтингтегі елдердің позициялары

Ескерту: [34] дереккөзі негізінде жасалған

Белсенді ойыншылар саны бойынша рейтинг:

Ойын индустриясының дамуын бағалаудың тағы бір тәсілі белсенді ойыншылардың абсолютті санына негізделген. Бұл көрсеткіш бойынша көшбасшылар:

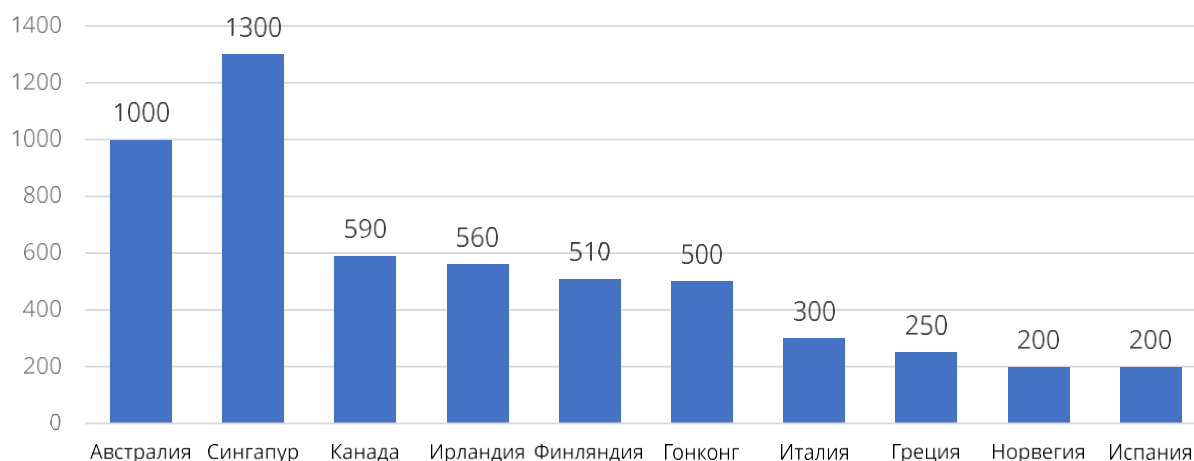
1. АҚШ: 58 миллион ойыншы (жалпы халықтың ~17%);
2. Германия: 29 миллион ойыншы (жалпы халықтың ~35%);
3. Ұлыбритания: 29 миллион ойыншы (басқа деректер бойынша - 17,5 миллион) (жалпы халықтың ~42%);
4. Канада: 19,3 миллион ойыншы (жалпы халықтың ~47%);
5. Австралия: 6,8 миллион ойыншы (жалпы халықтың ~25%);
6. Франция: 4 миллион ойыншы (жалпы халықтың ~6%) [35].

Бұл ретте, келтірілген деректерден көрініп тұрғандай, абсолютті көрсеткіш елдің жалпы санына қатысты пайыздық арақатынастағы белсенді ойыншылардың «қисық» статистикасын көрсете алмайды.

Құмар ойындарға орташа жылдық шығындар бойынша рейтингтер:

Елдер азаматтардың жыл сайын құмар ойындарға жұмсайтын қаражат көлемі бойынша да сараланады. Бұл көрсеткіш бойынша көшбасшылар:

2 – сурет. Азаматтардың құмар ойындарға жұмсайтын қаражат көлемі бойынша рейтингтегі елдердің позициялары

Ескерту: [35] дереккөздері негізінде жасалған

Ойын тәуелділігі бар халықтың пайызы бойынша рейтинг:

1. Латвия: Халықтың 6%-ы ойын тәуелділігінің белгілерін көрсетеді.
2. Гонконг: Халықтың 5,8%-ы лудоманиядан зардап шегеді.
3. Қытай: Халықтың шамамен 4%-ы ойын тәуелділігіне шалдыққан.
4. Швеция: Ойын тәуелділігін дамыту қаупі аймағында халықтың 3,5-3,9%-ы, ал ойынқұмарлар халықтың шамамен 2%-ын құрайды.
5. Ұлыбритания: Ересек халықтың шамамен 2%-ы проблемалық гемблингтен зардап шегеді [35-37].

Әлемдік ауқымда ойын тәуелділігінің таралуы халықтың 1,2%-дан 6,0%-ға дейінгі диапазонда бағаланады, бұл әртүрлі мәдени, құқықтық және экономикалық факторлардың ойын мінез-құлқын қалыптастыруға әсерін көрсетеді [38].

Осылайша, жоғарыда аталған елдердің құмар ойын бизнесін мемлекеттік реттеу саясаты және лудоманияға қарсы тұру саясаты саласындағы тәжірибесін талдау негізінде осы саладағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша кейбір жалпы қорытындыларды тұжырымдауға болады.

Жалпы, халықаралық тәжірибе басым тыйым салу шараларынан саланың экономикалық әлеуетін де, онымен байланысты әлеуметтік тәуекелдерді барынша азайту қажеттілігін де ескеретін анағұрлым теңдестірілген модельдерге қарай тәсілдердің эволюциясын көрсетеді.

АҚШ тәжірибесі көп деңгейлі реттеу жүйесінің тиімділігін көрсетеді, мұнда федералдық заңнама саланың жұмыс істеуінің жалпы негіздерін белгілейді, ал өңірлер нақты аспектілерді айқындауда айтарлықтай автономия алады. Мұндай тәсіл жергілікті ерекшеліктерді ескеруге және саладағы өзгерістерге жедел ден қоюға, сонымен бірге бірыңғай базалық стандарттарды сақтауға мүмкіндік береді.

Ұлыбританияның Құмар ойындар комиссиясы немесе Францияның Құмар ойындар жөніндегі ұлттық басқармасы (ANJ) сияқты мамандандырылған реттеуші органдарды құру саланың реттелуіне кәсіби тұрғыдан келуді қамтамасыз етеді. Бұл органдар тиімді қадағалау үшін жеткілікті өкілеттіктерге және ресурстарға ие болуы керек, оның ішінде лицензияларды беру және кері қайтарып алу, тексерулер жүргізу және санкциялар салу құқығы бар.

Франция мен Ұлыбританияның тәжірибесі құмар ойын бизнесінің әртүрлі түрлерін лицензиялауға сараланған тәсілдің орындылығын көрсетеді. Операторларға қойылатын талаптарды, лицензиялардың қолданылу мерзімдерін және лицензиялық алымдардың мөлшерін қалыптастыру кезінде нарықтың әрбір сегментінің ерекшелігін ескеру қажет.

Халықаралық тәжірибе құмар ойын бизнесін салық салуға теңдестірілген тәсілдің маңыздылығын көрсетеді. Бір жағынан, жоғары салық ставкалары бюджетке айтарлықтай түсімдерді қамтамасыз етеді, екінші жағынан – заңсыз сектордың дамуын ынталандыруы мүмкін. Ең тиімді тетіктердің бірі – ойын индустриясынан түсетін кірістің бір бөлігін ойын тәуелділігінің алдын алу, емдеу және зерттеу бағдарламаларын қаржыландыруға қайта бағыттау. Ұлыбританияның ойын индустриясының ерікті жарналарының орнына міндетті алым енгізілуі осыған дәлел.

Реттеудің маңызды аспектісі – қаржылық операциялардың ашықтығын қамтамасыз ету және ақшаны жылыстатуға қарсы тұру. Мысалы, Литвада ойын компаниялары ойыншы және оның операциялары туралы бірыңғай ақпаратты қамтитын, реттеуші нақты уақыт режимінде қол жеткізе алатын қашықтан ойын платформасын орнатуға міндетті.

Лудоманияға қарсы тұрудың ең тиімді құралдарының бірі – Швециядағы Spelraus немесе Ұлыбританиядағы GamStop сияқты ұлттық өзін-өзі шеттету жүйелері. Бұл жүйелер ойыншыларға барлық лицензияланған ойын сайттарына және жерүсті мекемелеріне өз еркімен белгілі бір мерзімге қолжетімділікті бұғаттауға мүмкіндік береді.

Құмар ойындарға қатысу үшін жас цензін арттыруға жалпы әлемдік үрдіс байқалады. Мысалы, Литвада 2025 жылдың шілдесінен бастап құмар ойындардың барлық түрлеріне қатысудың ең төменгі жасы 18-ден 21 жасқа дейін жоғарылайды. Швецияда құмар ойындардың әртүрлі түрлері үшін сараланған шектеулер қолданылады.

Халықаралық тәжірибе проблемалық гемблинг белгілерін ерте анықтаудың маңыздылығын көрсетеді. Литвада ойын мекемелерінде проблемалық ойынның белгілерін анықтауға арнайы оқытылған және ойыншыға үзіліс жасауды немесе ойынды толығымен тоқтатуды ұсына алатын білікті қызметкер ұғымы енгізілді.

Лудоманияға қарсы тұру саясатының маңызды элементі – құмар ойындар жарнама-сын реттеу. Францияда 2023 жылдың тамызынан бастап блогерлер мен инфлюенсерлерге құмар ойындарды, спорттық болжамдарды және криптовалюта-ны жарнамалауға тыйым салатын заң күшіне енді. Литвада 2025 жылдың шілдесінен бастап құмар ойындар жарнама-сына толық тыйым салынады, спорттық іс-шараларға демеушілік ету үшін 2028 жылға дейін өтпелі кезең қарастырылған.

Осал топтарды қорғаудың тиімді шарасы – бәс тігу мөлшері мен қаржылық операция-лар бойынша шектеулер. Ұлыбритания үкіметі сараланған шектеулер белгіледі: 25 жастан асқан адамдар үшін спин үшін 5 фунт стерлинг және 18-ден 24 жасқа дейінгі жастар үшін 2 фунт. Швецияда 2025 жылдан бастап құмар ойындардағы барлық несиелік типтегі транзак-цияларға толық тыйым салынады.

Ойын тәуелділігімен күрестегі маңызды қадам – лудоманияны медициналық арала-суды қажет ететін елеулі ауру ретінде ресми тану. Швецияда парламент ойынқұмарлықты әлеуметтік қызмет туралы заңнамада алкоголизммен және нашақорлықпен теңестіру ту-ралы шешім қабылдады, бұл осы аурудан зардап шегетіндерге мемлекеттік қолдау көрсету мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді.

Әртүрлі елдердің тәжірибесі ойын тәуелділігін емдеу үшін мамандандырылған орта-лықтар құрудың тиімділігін көрсетеді. Литвада медициналық, психологиялық және әлеумет-тік қызметтерді ұсынатын тәуелділіктерді емдеу республикалық орталығы жұмыс істейді.

Ұлыбританияның Денсаулық сақтау және озық тәжірибе ұлттық институтының (NICE) клиникалық ұсыныстары жалпы тәжірибелік дәрігерлерге темекі шегу және алкогольді тұты-ну мәселелерімен қатар пациенттердің құмар ойындарға қатысты әдеттеріне қызығушылық танытуды міндеттейді. Психологиялық терапия тиімсіз болған жағдайда, дәстүрлі түрде ал-когольдік немесе опиоидтық тәуелділік кезінде қолданылатын препарат – Налтрексонды тағайындау ұсынылады.

Технологияларды дамыту тиісті құқықтық реттеуді талап ететін гемблингтің жаңа ны-сандарын тудырады. АҚШ-та крипто-гемблингті арнайы реттейтін федералдық заңнама жоқ, алайда салық органдары өз рәсімдерін жаңа цифрлық шындықтарға бейімдеді.

Гемблингтің цифрлық нысандарын реттеумен қатар мемлекеттік қадағалау жүйесіне цифрлық технологиялар енгізілуде. Реттеуші органдар проблемалық ойыншылар бойынша мониторинг жүргізу және анықтау, сондай-ақ лицензия беру және салық төлеу процестерін автоматтандыру үшін цифрлық платформаларды пайдаланады.

Жаһандану және онлайн-гемблингтің дамуы жағдайында реттеуші органдардың халықаралық ынтымақтастығы ерекше маңызға ие болады. Күш-жігерді біріктіру заңсыз операторлармен тиімді күресуге және ойыншылардың орналасқан жеріне қарамастан қорғалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Реттеуші тәсілдерді жақындастыру үрдісі әртүрлі юрисдикцияларда байқалады. Мысалы, онлайн құмар ойындарға қатысу үшін несие карталарын пайдалануға алғаш рет Ұлыбританияда енгізілген тыйымды қазіргі уақытта басқа елдер, соның ішінде Швеция да қарастыруда.

Осылайша, құмар ойын бизнесін реттеудің және лудоманияға қарсы тұрудың халықаралық тәжірибесін талдау басым тыйым салу саясатынан экономикалық ынталандыруларды халықтың осал топтарын тиімді қорғаумен үйлестіретін анағұрлым сараланған тәсілге қарай эволюцияны көрсетеді. Мемлекеттік саясат тез өзгеретін технологияларға және гемблингтің жаңа нысандарына бейімделу үшін жеткілікті икемді болуы керек, сонымен бірге әлеуметтік тәуекелдерді барынша азайтуға және халықтың ең осал санаттарын қорғауға бағытты сақтауы керек.

Сонымен қатар, халықаралық рейтингтерді талдау ойын индустриясының дамуын және лудоманияның таралуын әртүрлі параметрлер бойынша, соның ішінде іздеу белсенділігі, ойыншылар саны, құмар ойындарға жұмсалатын шығындар көлемі және ойын тәуелділігі белгілері бар халықтың пайызы бойынша бағаланатынын көрсетеді.

Ойын индустриясының дамуы бойынша көшбасшылар – АҚШ, Австралия, Германия, Ұлыбритания және Канада – жерүсті де, онлайн-казинолардың да кең желісі бар, өмір сүру деңгейі жоғары елдер. Лудоманияның таралуы бойынша ойын тәуелділігі бар халықтың пайызы орташа әлемдік көрсеткіштерден асатын Латвия, Гонконг және Қытай ерекшеленеді.

Бұл рейтингтерді жасау әдіснамалары әртүрлі екенін және деректердің дереккөзі мен зерттеу жүргізілген жылына байланысты өзгеруі мүмкін екенін атап өткен жөн, бұл барлық параметрлер бойынша елдерді бір уақытта тікелей салыстыруды қиындатады.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттелген тәжірибені Қазақстанда бейімдеу перспективалары: Халықаралық тәжірибені және Қазақстанның ойын индустриясының ағымдағы жағдайын талдау шетелдік реттеу құралдарын бейімдеу үшін *алты негізгі бағытты* бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл шаралар сектордың экономикалық тиімділігі мен халықты әлеуметтік қорғау арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуі тиіс.

1. Кеңейтілген өкілеттіктерге ие мамандандырылған реттеушіні құру:

Ұлыбританияның (Құмар ойындар комиссиясы) және Францияның (ANJ) тәжірибесі орталықтандырылған қадағалау органының қажеттілігін көрсетеді. Қазақстанда реттеу ТСМ, ИМ және қаржы агенттіктері арасында бөлінген, бұл бақылаудың тиімділігін төмендетеді. Мақсатқа сай:

- функцияларды Гемблингті реттеу жөніндегі ұлттық агенттікке біріктіру;
- оған Литваның мониторинг жүйесі моделі бойынша заңсыз сайттарды бұғаттау құқығын беру;
- лицензиялау, салық есептілігі және транзакцияларды бақылау үшін бірыңғай цифрлық платформаны енгізу.

Литваның реттеушінің нақты уақыт режимінде операторлардың деректеріне қол жеткізу тәжірибесі, әсіресе нарықтың 40%-на дейінін құрайтын көлеңкелі сектормен күресу үшін өзекті.

2. *Өзін-өзі шеттету жүйесі және осал топтарды қорғау:* Ұлыбританияның GamStop немесе Швецияның Spelpaus аналогын енгізу ойын тәуелділігі тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік береді. Қазақстан үшін маңызды:

- тыйым салынған сайттардағы транзакцияларды автоматты түрде бұғаттау үшін жүйені банктік мекемелермен интеграциялау;
- сараланған бәс лимиттерін белгілеу (мысалы, 25 жасқа дейінгі тұлғалар үшін 5 000 теңге);
- цифрлық куәліктер арқылы міндетті тексеруді (Gov2Go) енгізу.

Ұлыбританияның жарнаманы шектеу (21:00-ге дейін теледидарда тыйым салу) және Литваның 2025 жылдан бастап құмар ойындар маркетингіне тыйым салу тәжірибесі жаңа түзетулер үшін негіз бола алады. ҚР-да мектептер маңындағы жарнамаға енгізілген шектеулерді әлеуметтік желілерге және influencer-маркетингке кеңейтуді талап етеді.

3. *«Тұтыну орны» қағидаты бойынша салық реформасы:* Ұлыбритания 2014 жылдан бастап компанияның юрисдикциясы емес, ойыншының орналасқан жері негізінде онлайн-операторларға салық салу моделін қолданады. Қазақстан үшін бұл:

- Қазақстан нарығында жұмыс істейтін шетелдік платформалардан алымдарды ұлғайтуға;
- салық түсімдерінің 15-20%-ын Лудоманиямен күрес қорына бағыттауға (АҚШ-тағы GRIT Act аналогы);
- салық салудың прогрессивті шкаласын енгізуге: жерүсті казинолары үшін 10%, онлайн-сектор үшін 20% мүмкіндік береді.

Finprom.kz деректері бойынша, 2024 жылы заңды операторлардың салық аударымдарының 31%-ға өсуі сектордың әлеуетін растайды.

4. *Халықаралық ынтымақтастық арқылы заңсыз операторлармен күрес:* ҚР-да лудомания проблемаларының 90%-ы офшорлық сайттармен байланысты болғандықтан, қажет:

- халықаралық ойын реттеушілер қауымдастығына (GREF) қосылу;
- Франция үлгісі бойынша лицензияланбаған платформалардың IP-мекенжайларын автоматты түрде бұғаттауды енгізу;
- банктерді заңсыз операторлардың мекенжайына төлемдерді өңдеуден бас тартуға міндеттеу.

ЕО тәжірибесі көрсеткендей, трансөңірлік ынтымақтастық заңсыз нарықтың үлесін 5 жылда 37%-дан 12%-ға дейін қысқартты.

5. *Білім және технологиялар арқылы «жауапты ойынды» дамыту:*

Қазақстанда жарнама ауданының 10%-ына ескертулер орналастыру талабы бар, бірақ оның сақталуы нашар бақыланады. Мақсатқа сай деп саналады:

- әрбір жарнамалық тасымалдағышта тәуелділік тәуекелдері туралы міндетті ескертулерді енгізу (Швециядағы сияқты);
- мектептер мен жоғары оқу орындары үшін «Ойын сауаттылығы» ұлттық бағдарламасын іске қосу;
- тәуекелді мінез-құлық үлгілерін анықтау үшін ЖИ-алгоритмдерді пайдалану (Швециядағы Playscan жүйесінің аналогы).

6. *Күшейтілген бақылаумен онлайн-гемблингті заңдастыру:*

Онлайн-сектор нарықтың 54%-ын құрайтын Ұлыбритания тәжірибесі реттеудің тыйым салудан тиімді екенін көрсетеді. Осыған байланысты, Қазақстанға қатысты ұсынылады:

- онлайн-казинолар, покер және спорттық бәс тігулер үшін жеке лицензияларды бөлу;
- ең жоғары депозитті айына 500 000 теңге мөлшерінде белгілеу (сома талқылануы мүмкін);
- - лимиттерді арттыру алдында міндетті «салқындату кезеңдерін» енгізу.

Ойын бизнесінің 91%-ының Қонаевта шоғырлануы монополиялану тәуекелдерін тудырады. Теориялық тұрғыдан, онлайн-сегментті заңдастыру нарықты әртараптандырады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Құмар ойын бизнесін реттеудің және лудоманияға қарсы тұрудың халықаралық тәсілдерін зерттеу цифрлық трансформация жағдайында мемлекеттік саясаттың тиімділігі құқықтық, фискалдық, алдын алу және цифрлық тетіктерді интеграциялау дәрежесімен анықталатынын растайды. АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Швеция және Литва тәжірибесін талдау фрагментті және басым тыйым салушылық модельдерден заңды экономикалық қызмет мүмкіндігін сақтай отырып, әлеуметтік залалды азайтуға бағытталған кешенді тәуекелге бағытталған жүйелерге тұрақты эволюцияны көрсетеді.

Халықаралық тәжірибе тиімді реттеудің негізгі элементтері болып табылатынын көрсетеді: жеткілікті қадағалау өкілеттіктері бар мамандандырылған реттеуші; ұлттық өзін-өзі шеттету жүйесі; транзакцияларға мониторинг жүргізудің цифрлық платформалары; жарнама мен қаржылық операцияларды шектеу; ойын тәуелділігінің клиникалық танылуы; алдын алу мен емдеуді мақсатты қаржыландыру. Бұл элементтер экономикалық ынталандырулардың, әлеуметтік жауапкершіліктің және осал топтарды қорғаудың теңдестірілген үйлесімін қамтамасыз етеді.

Салыстырмалы талдау нәтижелері бақылауды цифрландырудың маңыздылығын растайды: өзін-өзі шеттеткен ойыншылардың тізілімдері, транзакцияларды бұғаттау, мінез-құлықты нақты уақыт режимінде мониторинг жүргізу және автоматтандырылған талдау құралдары нарықтың ашықтығын арттырады және көлеңкелі қызмет үшін мүмкіндіктерді қысқартады. Сонымен бірге, зерттеулер ойын қызметінің айқын әлеуметтік сыртқы әсерлері бар екенін көрсетеді – борыш жүктемесінің, отбасылық жанжалдардың, құқық бұзушылықтардың және суицидтік мінез-құлықтың өсуі, бұл әлеуметтік залал көрсеткіштерін тиімділікті мемлекеттік аудит контурларына қосуды талап етеді.

Қазақстан үшін анықталған заңдылықтар онлайн-сегменттің жылдам өсуіне, офшорлық операторлардың жоғары үлесіне, деректердің жеткіліксіз интеграциясына және алдын алу шараларының шектеулі тиімділігіне байланысты ерекше өзекті. Халықаралық тәжірибе негізінде бейімдеу үшін алты бағыт айқындалды: ұлттық реттеушіні құру; өзін-өзі шеттету жүйесін енгізу; «тұтыну орны» қағидаты бойынша салық моделін жаңғырту; заңсыз платформалармен цифрлық күрес; жауапты ойын тетіктерін дамыту; реттелетін онлайн-сегментті қалыптастыру.

Осылайша, зерттеу нәтижелері құмар ойын бизнесі саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру фискалдық нәтижелілікті, ойын зиянын азайтуды және мемлекеттік басқару сапасын арттыруды тұрақты үйлестіруді қамтамасыз ететін ведомствоаралық, цифрлық және әлеуметтік бағытталған модель шеңберінде жүзеге асырылуы тиіс екенін растайды. Халықаралық тәжірибені ұлттық реттеу жүйесіне интеграциялау нарықты тиімді бақылаудың, әлеуметтік тәуекелдерді барынша азайтудың және қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтудың қажетті шарты болып табылады.

Қолданылған әдебиет тізімі

1. Sparrow M.K. Gambling Regulation and the Internet: Challenges and Perspectives. - Cambridge: Harvard Kennedy School, 2019. - 248 бб.
2. Behavioural Insights Team. Behavioural Audit in Gambling Policy. - London: BIT Publications, 2021. - 84 б. - [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.bi.team/publications/behavioural-audit-gambling>
3. Thompson W., Abbott M., Volberg R. Corporate Governance and Gambling Expansion: Audit Risks. - Journal of Gambling Studies, 2020. - Vol. 36. - 105-127.бб - DOI: <https://doi.org/10.1007/s10899-019-09889-5>
4. Севостьянов Р.А. Правовые основы противодействия незаконному игорному бизнесу: дис. ... канд. юрид. наук. - Москва, 2018. - 189 бб.
5. Науменко О.П. Административно-правовое регулирование деятельности в сфере игорного бизнеса: дис. канд. юрид. наук. - Минск, 2020. - 210 бб.

6. Есипов А. Игровой бизнес и туристический потенциал Казахстана // ҚазҰУ Хабаршысы. Экономика сериясы. – 2023. – № 2. – 55-63бб.
7. BRIF Research Group, Фонд Qalam. Социологическое исследование вовлеченности молодежи в азартные игры. – Алматы, 2022. – 65 б.
8. Фонд Esbol Qory. Феномен лудомании в Казахстане: аналитический отчет. – Астана, 2024. – 74 б.
9. Жатканбаева А.Е., Атаханова С.К., Райымбергенова К.Т. Профилактика лудомании: анализ законодательства Казахстана // Право и государство. – 2021. – № 4. – 118-125бб.
10. Таубаев Б. Правовое регулирование рекламы азартных игр в Казахстане // Құқық және экономика журналы. – 2022. – № 3. – 94-102 бб.
11. Иванов А.В., Пак Н.А. Криминологические риски цифровой эпохи и игровой бизнес // Вестник криминологии. – 2020. – № 1. – 67-79 бб.
12. Adams P., Livingstone C. Gambling Industry Economics and Social Costs. – Policy and Society, 2020. – Vol. 39(4). – 545-562 бб.
13. Ukhova D., et al. Gambling Harm and Public Health: A Global Review. – BMC Public Health, 2024. – Vol. 24(1). – P. 1179. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-024-1179-7>
14. The Lancet Public Health Commission on Gambling. Gambling and Public Health: Global Priorities. – The Lancet Public Health, 2024. – Vol. 9(3). – P. 200-215.
15. Kristensen J.H., et al. Gambling Disorder and Suicide Mortality: Evidence from a Population-Based Study. – Addiction, 2025. – Vol. 120(1). – P. 34-47. – DOI: <https://doi.org/10.1111/add.16892>
16. Jin Y., Zhang H., Li W. Family Relations, Emotion Regulation, and Gambling Disorder among Lottery Participants in China. – Asian Journal of Psychiatry, 2024. – Vol. 92. – 103738.
17. Aonso-Diego G., et al. Cluster Analysis of Gambling Risk Profiles in Europe. – Journal of Behavioral Addictions, 2024. – Vol. 13(2). – P. 211-225.
18. Girard L.C., et al. Income Inequality and Problem Gambling in the United States. – American Journal of Public Health, 2023. – Vol. 113(7). – P. 981-989. – DOI: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2023.307153>
19. Soares-Mantere E. Internet Gambling Practices and Youth Risk. – European Journal of Public Health, 2025. – Vol. 35(1). – P. 50-61.
20. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Casino Gaming Regulation: Roles of Five States and the National Indian Gaming Commission. – Washington, D.C.: GAO, 1998. – 64 p. – (Report No. RCED-98-97). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/assets/rced-98-97.pdf>
21. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Impact of Gambling: Economic Effects More Measurable Than Social Effects. – Washington, D.C.: GAO, 2000. – 77 p. – (Report No. GGD-00-78). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/assets/ggd-00-78.pdf>
22. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Convenience Gambling: Economic and Social Effects. – Washington, D.C.: GAO, 2000. – 83 p. – (Report No. GAO-01-108). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-01-108.pdf>
23. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Interim Report on Internet Gambling. – Washington, D.C.: GAO, 2002. – 42 p. – (Report No. GAO-02-1101R). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/pdf/product/91542>
24. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Internet Gambling: Overview of the Issues. – Washington, D.C.: GAO, 2003. – 98 p. – (Report No. GAO-03-89). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-03-89.pdf>
25. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Indian Gaming: Regulation and Oversight. – Washington, D.C.: GAO, 2015. – 112 p. – (Report No. GAO-15-355). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-15-355.pdf>
26. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Internet Gambling: Real-Time Oversight and Regulatory Implementation. – Washington, D.C.: GAO, 2022. – 74 p. – (Digital Oversight Series). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/products/gao-22-digital-gambling>
27. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Military Personnel: DOD and the Coast Guard Need to Screen for Gambling Disorder. – Washington, D.C.: GAO, 2017. – 59 p. – (Report No. GAO-17-432). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-17-432.pdf>
28. АҚШ-тың жоғары аудит органының сайты. United States Government Accountability Office (GAO). Military Personnel: More Guidance Could Help Address Gambling Problems. – Washington, D.C.:

GAO, 2025. – 67 p. – (Report No. GAO-25-107700). – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-25-107700.pdf>

29. Ұлыбританияның жоғары аудиторлық органының сайты. National Audit Office. «Құмар ойындарды реттеу: проблемалық құмар ойындар және халықтың осал топтарын қорғау» аудиторлық есебі. Gambling regulation: problem gambling and protecting vulnerable people» 2020. – [Электрондық ресурсы]. URL: <http://www.nao.org.uk>

30. Францияның жоғары аудиторлық органының сайты. Cour des Comptes. «Құмар ойындарды реттеу» аудиторлық есебі. La Régulation Des Jeux D'argent Et De Hasard. – [Электрондық ресурсы]. URL: <http://www.ccomptes.fr/>

31. 30. Францияның жоғары аудиторлық органының сайты. Cour des Comptes. «Құмар ойындарды реттеудің мемлекеттік саясатының тиімділігін бағалау» аудиторлық есебі. Les jeux d'argent et de hazard. – [Электрондық ресурсы]. URL: <http://www.ccomptes.fr/>

32. Швецияның жоғары аудит органының сайты. Riksrevisionen. «Швецияның құмар ойындар басқармасы қызметінің тиімділігі» аудиторлық есебі. Spelinspektionens tillsyn över spelmarknaden». – [Электрондық ресурсы]. URL: <http://www.riksrevisionen.se>

33. Литва Республикасының жоғары аудит органының сайты. Құмар ойындар мен ірі лотереяларды ұйымдастыруды мемлекеттік қадағалау. LOŠIMŲ IR DIDŽIŲJŲ LOTERIJŲ ORGANIZAVIMO VALSTYBINĖ PRIEŽIŪRA» 2015 m. gegužės 29 d. Nr. VA-P-60-4-9 – [Электрондық ресурсы]. URL: <http://www.vkontrolė.lt/>

34. Құмар ойындар әлемде қай жерде көбірек ойнайды? Топ-5 ел, 20.10.2023. – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://betnews.by/gde-v-mire-igrayut-v-azartnye-igrы-bolshe-vsego>

35. АҚШ, Ұлыбритания және Германия құмар ойындар нарығындағы ең белсенді ойыншылар, 12.11.2023. – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://ua.tribuna.com/betting/1000000108882-bolshe-vsego-aktivnyx-igrokov-na-rynke-azartnyx-igr-ssha/>

36. Құмар ойындарға деген қызығушылығы жоғары елдер. – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://europeangaming.eu/portal/latest-news/2025/02/28/177405/the-countries-with-the-most-interest-in-gambling>

37. Игра у них в крови: ТОП-10 самых азартных стран мира, 16.07.2018. – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://igorka.ru/gambling/igra-u-nikh-v-krovi-top-10-samykh-azartnykh-stran-mira;>

38. Encore Recovery. How Common Is Gambling Addiction? – Encore Recovery. – [Электрондық ресурсы]. URL: <https://encorerecovery.com/how-common-is-gambling-addiction/>

References

1. Sparrow M.K. Gambling Regulation and the Internet: Challenges and Perspectives. – Cambridge: Harvard Kennedy School, 2019. – 248 p.
2. Behavioural Insights Team. Behavioural Audit in Gambling Policy. – London: BIT Publications, 2021. – 84 p. – [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.bi.team/publications/behavioural-audit-gambling>
3. Thompson W., Abbott M., Volberg R. Corporate Governance and Gambling Expansion: Audit Risks. – Journal of Gambling Studies, 2020. – Vol. 36. – P. 105-127. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10899-019-09889-5>
4. Sevost'yanov R.A. Pravovye osnovy protivodeistviya nezakonnomu igornomu biznesu: dis. ... kand. yurid. nauk. – Moskva, 2018. – 189 s.
5. Naumenko O.P. Administrativno-pravovoe regulirovanie deyatel'nosti v sfere igornogo biznesa: dis. kand. yurid. nauk. – Minsk, 2020. – 210 s.
6. Esilov A. Igornyi biznes i turisticheskii potentsial Kazakhstana // Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya. – 2023. – № 2. – S. 55-63.
7. BRIF Research Group, Fond Qalam. Sotsiologicheskoe issledovanie vovlechnosti molodezhi v azartnye igrы. – Almaty, 2022. – 65 s.
8. Fond Esbol Qory. Fenomen ludomanii v Kazakhstane: analiticheskii otchet. – Astana, 2024. – 74 s.
9. Zhatkanbaeva A.E., Atakhanova S.K., Raiymbergenova K.T. Profilaktika ludomanii: analiz zakonodatel'stva Kazakhstana // Pravo i gosudarstvo. – 2021. – № 4. – S. 118-125.
10. Taubaev B. Pravovoe regulirovanie reklamy azartnykh igr v Kazakhstane // Zhurnal prava i ekonomiki. – 2022. – № 3. – S. 94-102.
11. Ivanov A.V., Pak N.A. Kriminologicheskie riski tsifrovoy epokhi i igornyi biznes // Vestnik kriminologii. – 2020. – № 1. – S. 67-79.
12. Adams P., Livingstone C. Gambling Industry Economics and Social Costs. – Policy and Society, 2020. – Vol. 39(4). – P. 545-562.
13. Ukhova D., et al. Gambling Harm and Public Health: A Global Review. – BMC Public Health, 2024.

- Vol. 24(1). - P. 1179. - DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-024-1179-7>
- 14. The Lancet Public Health Commission on Gambling. Gambling and Public Health: Global Priorities. - The Lancet Public Health, 2024. - Vol. 9(3). - P. 200-215.
- 15. Kristensen J.H., et al. Gambling Disorder and Suicide Mortality: Evidence from a Population-Based Study. - Addiction, 2025. - Vol. 120(1). - P. 34-47. - DOI: <https://doi.org/10.1111/add.16892>
- 16. Jin Y., Zhang H., Li W. Family Relations, Emotion Regulation, and Gambling Disorder among Lottery Participants in China. - Asian Journal of Psychiatry, 2024. - Vol. 92. - 103738.
- 17. Aonso-Diego G., et al. Cluster Analysis of Gambling Risk Profiles in Europe. - Journal of Behavioral Addictions, 2024. - Vol. 13(2). - P. 211-225.
- 18. Girard L.C., et al. Income Inequality and Problem Gambling in the United States. - American Journal of Public Health, 2023. - Vol. 113(7). - P. 981-989. - DOI: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2023.307153>
- 19. Soares-Mantere E. Internet Gambling Practices and Youth Risk. - European Journal of Public Health, 2025. - Vol. 35(1). - P. 50-61.
- 20. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Casino Gaming Regulation: Roles of Five States and the National Indian Gaming Commission. - Washington, D.C.: GAO, 1998. - 64 p. - (Report No. RCED-98-97). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/assets/rced-98-97.pdf>
- 21. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Impact of Gambling: Economic Effects More Measurable Than Social Effects. - Washington, D.C.: GAO, 2000. - 77 p. - (Report No. GGD-00-78). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/assets/ggd-00-78.pdf>
- 22. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Convenience Gambling: Economic and Social Effects. - Washington, D.C.: GAO, 2000. - 83 p. - (Report No. GAO-01-108). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-01-108.pdf>
- 23. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Interim Report on Internet Gambling. - Washington, D.C.: GAO, 2002. - 42 p. - (Report No. GAO-02-1101R). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/pdf/product/91542>
- 24. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Internet Gambling: Overview of the Issues. - Washington, D.C.: GAO, 2003. - 98 p. - (Report No. GAO-03-89). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-03-89.pdf>
- 25. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Indian Gaming: Regulation and Oversight. - Washington, D.C.: GAO, 2015. - 112 p. - (Report No. GAO-15-355). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-15-355.pdf>
- 26. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Internet Gambling: Real-Time Oversight and Regulatory Implementation. - Washington, D.C.: GAO, 2022. - 74 p. - (Digital Oversight Series). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/products/gao-22-digital-gambling>
- 27. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Military Personnel: DOD and the Coast Guard Need to Screen for Gambling Disorder. - Washington, D.C.: GAO, 2017. - 59 p. - (Report No. GAO-17-432). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-17-432.pdf>
- 28. Sait vysshego organa audita SShA. United States Government Accountability Office (GAO). Military Personnel: More Guidance Could Help Address Gambling Problems. - Washington, D.C.: GAO, 2025. - 67 p. - (Report No. GAO-25-107700). - [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-25-107700.pdf>
- 29. Sait vysshego organa audita Velikobritanii. National Audit Office. Auditorskii otchet «Regulirovanie azartnykh igr: problemnoe uvlechenie azartnymi igrami i zashchita uyazvimykh grupp naseleniya» "Gambling regulation: problem gambling and protecting vulnerable people". - 2020. - [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.nao.org.uk>
- 30. Sait vysshego organa audita Frantsii. Cour des Comptes. Auditorskii otchet «Regulirovanie azartnykh igr». La Régulation des Jeux d'Argent et de Hasard. - [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.ccomptes.fr/>
- 31. Sait vysshego organa audita Frantsii. Cour des Comptes. Auditorskii otchet «Otsenka effektivnosti gosudarstvennoi politiki regulirovaniya azartnykh igr». Les jeux d'argent et de hazard. - [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.ccomptes.fr/>
- 32. Sait vysshego organa audita Shvetsii. Riksrevisionen. Auditorskii otchet «Effektivnost' deyatelnosti shvedskogo upravleniya po azartnym igram. Spelinspektionens tillsyn över spelmarknaden». - [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.riksrevisionen.se>
- 33. Sait vysshego organa audita Respubliki Litva. Gosudarstvennyi nadzor za organizatsiei azartnykh igr i krupnykh loterei. LOŠIMŲ IR DIDŽIŲJŲ LOTERIJŲ ORGANIZAVIMO VALSTYBINĖ PRIEŽIŪRA, 2015 m. gegužės 29 d. Nr. VA-P-60-4-9. - [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.vkontrole.lt/>

34. Gde v mire igrayut v azartnye igry bol'she vsego? Top-5 stran, 20.10.2023. – [Elektronnyi resurs]. URL: <https://betnews.by/gde-v-mire-igrayut-v-azartnye-igry-bolshe-vsego>
35. Bol'she vsego aktivnykh igrokov na rynke azartnykh igr SShA, Velikobritanii i Germanii, 12.11.2023. – [Elektronnyi resurs]. URL: <https://ua.tribuna.com/betting/1000000108882-bolshe-vsego-aktivnyx-igrokov-na-rynke-azartnyx-igr-ssha/>
36. Strany s naibol'shim interesom k azartnym igram. – [Elektronnyi resurs]. URL: <https://europeangaming.eu/portal/latest-news/2025/02/28/177405/the-countries-with-the-most-interest-in-gambling>
37. Igra u nikh v krovi: TOP-10 samykh azartnykh stran mira, 16.07.2018. – [Elektronnyi resurs]. URL: <https://igorka.ru/gambling/igra-u-nikh-v-krovi-top-10-samykh-azartnykh-stran-mira>
38. Encore Recovery. How Common Is Gambling Addiction? — Encore Recovery. – [Elektronnyi resurs]. URL: <https://encorerecovery.com/how-common-is-gambling-addiction/>

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN GAMBLING REGULATION AND COMBATING LUDOMANIA: ANALYTICAL STUDY

A.M. Aitbayev *

Master of Law,
Deputy Chairman of the Board ALE
“Union of Manufacturers and Suppliers of
Engineering Solutions of the RK”
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: aitbayevaset90@gmail.com

Pak V.L.

Bachelor of Law and Economics,
Head of the Social Sector Directorate,
DASSP SAC of the RK,
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: v.pak@esep.gov.kz

Abstract. This article presents the results of a comprehensive analysis of international regulatory models governing the gambling industry and preventing gambling addiction, based on the examples of the United States, the United Kingdom, France, Sweden, and Lithuania. Using a comparative framework, the study examines legal instruments, fiscal mechanisms, self-exclusion systems, advertising restrictions, age limits, measures for protecting vulnerable groups, and digital monitoring tools. The findings reveal a clear evolution of policy approaches—from predominantly prohibitive frameworks toward risk-oriented and socially responsible regulatory models.

Special attention is devoted to national monitoring systems, the clinical recognition of gambling addiction, prevention and treatment measures, and the regulation of emerging digital gambling formats. The study also incorporates international rankings on public interest in gambling, the number of active players, annual expenditures on gambling, and the prevalence of gambling disorders, enabling an integrated assessment of industry development and associated social risks across countries.

Based on the analysis of foreign experience, six priority directions for adapting international practices in Kazakhstan are proposed: establishing a unified national gambling regulator, implementing a robust self-exclusion system, modernizing the tax regime through a “place-of-consumption” principle, strengthening international cooperation against illegal online operators, advancing “responsible gambling” initiatives, and developing a highly controlled online gambling segment.

Overall, the findings demonstrate that effective governance of the gambling sector requires a balanced combination of economic incentives, digital oversight tools, coordinated inter-agency efforts, and strong public-health-oriented measures aimed at protecting the population from gambling-related harm.

Keywords: gambling industry; gambling addiction; state regulation; international experience; gambling; prevention of gambling disorder; social risks.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИГОРНОГО БИЗНЕСА И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛУДОМАНИИ: АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Айтбаев А.М. *

магистр юриспруденции,
Зам. Председателя Правления
ОЮЛ «Союз производителей и поставщиков
инженерных решений РК»
г. Астана, Республика Казахстан
E-mail: aitbayevaset90@gmail.com

Пак В.Л.

бакалавр юриспруденции и экономики,
Руководитель Управления социальной сферы
ДАССП ВАП РК,
г. Астана, Республика Казахстан
E-mail: v.pak@esep.gov.kz

Аннотация. В статье представлены результаты комплексного исследования международных моделей регулирования игорного бизнеса и противодействия лудомании на примере США, Великобритании, Франции, Швеции и Литвы. На основе сравнительного анализа правовых механизмов, фискальных инструментов, систем самоисключения, ограничений рекламы, возрастных лимитов, мер защиты уязвимых групп и цифрового надзора обоснованы ключевые тенденции эволюции регулирования — от преимущественно запретительных к риск-ориентированным и социально ответственным моделям. Особое внимание уделено национальным системам мониторинга, клиническому признанию игровой зависимости, мерам профилактики и лечению, а также вопросам регулирования цифровых форм гемблинга.

Представлены международные рейтинги по уровню интереса населения к азартным играм, количеству активных игроков, среднегодовым расходам и распространенности игровой зависимости, позволяющие сопоставить масштабы индустрии и социальные риски. На основе анализа зарубежного опыта сформулированы шесть направлений адаптации для Казахстана: создание единого национального регулятора, внедрение системы самоисключения, модернизация налоговой политики, международное сотрудничество в борьбе с нелегальным гемблингом, развитие практик «ответственной игры» и формирование контролируемого онлайн-сегмента. Полученные результаты демонстрируют, что эффективное регулирование игорного бизнеса возможно только при сочетании экономических стимулов, цифровых технологий, межведомственной координации и приоритета защиты населения от лудомании.

Ключевые слова: игорный бизнес; лудомания; государственное регулирование; международный опыт; азартные игры; профилактика игровой зависимости; социальные риски.